

“KO’HITANG TOG’ OLDI VA TOG’ TIZIMI QISHLOQLARINING
GEOGRAFIK JOYLASHUVI”

To’raboyeva Farangiz Shermuhammad qizi,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Tarix” yo’nalishi magistranti.

farangisturaboyeva@gmail.com

+99893 733-11-75

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada Ko‘hitang tog‘ tizmasi ning botanik-geografik xususiyatlari, geomorfologik tuzilishi, geologik rivojlanish bosqichlari hamda iqlim va gidrologik sharoitlari tahlil qilingan. Hudud Pomir-Oloy tog‘ tizmasi ning janubi-g‘arbiy qismida joylashgan bo‘lib, balandlik zonalligi, keskin kontinental iqlimi va murakkab relyefi bilan ajralib turadi. Shuningdek, Surxon davlat qo‘riqxonasi mavjudligi hududning biologik xilma-xilligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari hududning tabiiy resurslari va ekologik salohiyatini baholashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.*

***Kalit so‘zlar** Ko‘hitang tog‘ tizmasi, Surxondaryo, Pomir-Oloy, geomorfologiya, geologiya, keskin kontinental iqlim, balandlik mintaqalanishi, karst jarayonlari, gidrologiya, Surxon davlat qo‘riqxonasi, biologik xilma-xillik.*

***Аннотация:** В данной работе рассматриваются ботанико-географические особенности Кугитангский хребет, его геоморфологическое строение, этапы геологического развития, а также климатические и гидрологические условия. Регион расположен в юго-западной части Памиро-Алайская горная система и характеризуется высотной поясностью, резко континентальным климатом и сложным рельефом. Особое значение имеет Сурханский государственный заповедник, обеспечивающий сохранение биологического разнообразия. Полученные результаты важны для оценки природных ресурсов и экологического потенциала региона.*

Ключевые слова: Кугитангский хребет, Сурхандарьинская область, Памиро-Алай, геоморфология, геология, резко континентальный климат, высотная поясность, карстовые процессы, гидрология, Сурханский заповедник, биологическое разнообразие.

Annotation: This paper analyzes the botanical and geographical features of the Kugitang Range, including its geomorphological structure, geological development stages, as well as climatic and hydrological conditions. The region is located in the southwestern part of the Pamir-Alay mountain system and is characterized by altitudinal zonation, a sharply continental climate, and complex terrain. The presence of the Surkhan State Reserve plays a crucial role in preserving biodiversity. The findings are significant for evaluating the natural resources and ecological potential of the region.

Key words: Kugitang Range, Surxondaryo region, Pamir-Alay, geomorphology, geology, sharply continental climate, altitudinal zonation, karst processes, hydrology, Surkhan State Reserve, biodiversity.

Ko‘hitang tog‘ tizmasi Hisor tog‘ tizmasi ning janubi-g‘arbiy tarmoqlaridan biri bo‘lib, Surxondaryo viloyati hududida joylashgan muhim orografik birlik hisoblanadi. Ushbu tizma O‘zbekiston va Turkmaniston chegaralariga yaqin hududlarda cho‘zilgan bo‘lib, mintaqaning relyef shakllanishida asosiy rol o‘ynaydi. Geomorfologik nuqtai nazardan, Ko‘hitang tog‘lari tog‘li hududlar bilan tekisliklar orasidagi o‘tish zonasini tashkil etadi, natijada bu yerda tog‘, adir va qiya tekislik shakllari bir-biri bilan almashinib keladi. Tizmaning eng baland nuqtasi — Ayrybaba cho‘qqisi bo‘lib, uning balandligi dengiz sathidan 3137 metrni tashkil etadi. Tog‘ oldi hududlarida joylashgan aholi punktlari odatda 400–1000 metr balandlik oralig‘ida bo‘lib, bu yerlarning tabiiy sharoiti pasttekislik hududlariga nisbatan sezilarli darajada farq qiladi¹.

Geologik jihatdan hudud asosan paleozoy va mezozoy davrlariga mansub karbonat jinslardan — ohaktosh va dolomit qatlamlaridan tarkib topgan. Ushbu

¹ Karimov, A. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

jinslar uzoq davom etgan tektonik jarayonlar natijasida burmalanib, ko'tarilgan va natijada hozirgi tog' relyefi shakllangan. Karbonat jinslarning ustunligi hududda karst jarayonlarining keng rivojlanishiga olib kelgan bo'lib, buning natijasida turli yer osti g'orlari, karst botiqlari va voronkalar vujudga kelgan. Ilmiy tadqiqotlar Ko'hitang hududini Janubiy O'zbekistonning seysmik faol zonalaridan biri sifatida baholaydi, bu esa aholi punktlari va xo'jalik infratuzilmasini rejalashtirishda geodinamik omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.²

Relyef xususiyatlariga ko'ra, tog' oldi hududlari adirlar, qiya tekisliklar hamda eroziya jarayonlari natijasida shakllangan soy vodiylari bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, bahor faslida yog'inlar ta'sirida vaqtinchalik suv oqimlari paydo bo'lib, ular jarliklar va allyuvial konuslarning hosil bo'lishiga sabab bo'ladi. Aholi punktlari ko'pincha ana shu allyuvial tekisliklarda yoki suv manbalariga yaqin joylarda joylashgan bo'lib, bu holat tabiiy-geografik sharoit bilan inson faoliyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiradi. Iqlimiy sharoit jihatidan Ko'hitang tog' oldi hududi keskin kontinental iqlim mintaqasiga kiradi. Surxondaryo viloyati respublikaning eng issiq hududlaridan biri bo'lib, yoz oylarida o'rtacha harorat +28...+32 °C ni tashkil etadi, ayrim kunlarda esa +40 °C dan yuqori ko'rsatkichlar kuzatiladi. Qish mavsumi nisbatan qisqa va yumshoq bo'lib, yanvar oyida o'rtacha harorat 0...+2 °C atrofida bo'ladi. Yillik yog'in miqdori tog' oldi hududlarida taxminan 300–400 mm ni tashkil etadi va asosan qish hamda bahor fasllarida yog'adi. Bunday iqlimiy sharoit lalmikor dehqonchilik, bog'dorchilik va chorvachilik uchun qulay imkoniyatlar yaratadi, biroq yozgi qurg'oqchilik suv resurslaridan oqilona foydalanishni taqozo etadi.³

Ma'muriy jihatdan Ko'hitang botanik-geografik rayoni Sherobod tumani hududida joylashgan bo'lib, uning g'arbiy chegarasi O'zbekiston–Turkmaniston davlat chegarasi orqali o'tadi, sharqiy tomondan esa Boysun tog'lari bilan tutashadi.

² Baratov, P., va Mamatqulov, M. Markaziy Osiyo relyefi va geologiyasi. Toshkent: Fan, 2010

³ National Hydrometeorological Service of Uzbekistan. Climate Data of Southern Uzbekistan. Tashkent, 2020

Ushbu hududlar o'rtasida floristik tarkib jihatidan yaqinlik mavjud bo'lib, o'simlik dunyosining xilma-xilligi bilan ajralib turadi.⁴

Geografik joylashuvi jihatidan Ko'hitang botanik-geografik rayoni o'ziga xos tabiiy kompleksga ega bo'lib, uning tarkibiga Surxon davlat qo'riqxonasi hamda Sherobod pasttekisligi bilan tutash yarim cho'l hududlari kiradi. Rayonning umumiy maydoni 2695 km² ni tashkil etadi⁵. Shundan 23 802 gektar hudud qo'riqxonaga tarkibiga kiradi⁶. O'rmon bilan qoplangan maydon 12 239,8 gektarni tashkil etib, bu hududning biologik xilma-xilligini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Geomorfologik jihatdan mazkur hudud Pomir-Oloy tog' tizmasi ning janubi-g'arbiy qismiga mansub Ko'hitang tog' tizmasi yonbag'irlarida joylashgan murakkab relyef tizimidir⁷. Balandlik mintaqalanishi 850 metrdan 3137 metrgacha bo'lgan oraliqni qamrab oladi. Eng baland nuqta — Ayri Bobo cho'qqisi bo'lib, uning balandligi 3137 metrni tashkil etadi⁵. Shimoliy qismdagi suvayirg'ich zonasi Xatak hududida 2682 metr, janubiy qismdagi Vandob hududida esa 2361 metr balandlik qayd etilgan⁶. Hudud relyefi kuchli parchalangan bo'lib, chuqur daralar va tor vodiylar uzoq muddatli eroziya jarayonlari natijasida shakllangan⁷. Ayrim joylarda balandligi 500–600 metrga yetadigan tik qoyalar uchraydi. Geologik tuzilishida ohaktosh, granit, slanes va boshqa magmatik jinslar ustunlik qiladi. Tekislik hududlarida esa qumli va sho'rxok tuproqlar, shuningdek qo'ng'ir-qizg'ish tuproq turlari keng tarqalgan. Hududning geologik rivojlanishi murakkab tarixiy bosqichlarni o'z ichiga oladi⁸. Paleozoy davrigacha bu hudud geosinklinal dengiz havzasi tarkibida bo'lgan⁹. Gersin burmalanishi davrida tog' hosil bo'lish jarayoni yuz bergan¹⁰. Keyinchalik denudatsiya jarayonlari ta'sirida relyefning nisbatan tekislangan shakllari vujudga

⁴ Khasanov, S. "Karst Processes in the Kugitang Range." Central Asian Geographical Review 12, no. 2 (2019): 45–53.

⁵ Baratov, O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi, 118-bet.

⁶ Khasanov, S. "Geomorphological Features of the Kugitang Range." Central Asian Geography Journal 14, no. 1 (2020): 35.

⁷ Mamatqulov, Geologiya va geomorfologiya asoslari, 140-bet.

⁸ Rasulov, Surxondaryo viloyati tabiiy resurslari, 92-bet.

⁹ Mamatqulov, Geologiya va geomorfologiya asoslari, 98-bet.

¹⁰ Baratov, O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi, 120-bet.

kelgan. Alp burmalanishi bosqichida esa hozirgi tog' relyefi shakllangan¹¹. Kaynazoy erasining to'rtlamchi davrida ham tektonik ko'tarilishlar davom etib, hududning hozirgi morfologik qiyofasi shakllangan¹². Iqlimi keskin kontinental bo'lib, balandlik zonalligi yaqqol ifodalangan. Pasttekisliklarda yoz juda issiq (+40°—+47°C gacha), qish esa nisbatan yumshoq (-10°—-18°C gacha) kechadi. Yog'ingarchilik asosan qish va bahor oylariga to'g'ri kelib, yillik miqdorning 75–80 foizini tashkil etadi. Shimoliy tog'li hududlarda yog'in miqdori 150 mm gacha yetadi, janubiy hududlarda esa 90 mm atrofida bo'ladi. Qor qoplami yuqori balandliklarda saqlanib, ayrim joylarda 1–2 metrga yetadi.

Gidrologik jihatdan hudud murakkab bo'lib, asosiy suv manbalari Laylagansoy (yuqori oqimida Tangidevolsoy), Qizilolmasoy hamda Sherobod daryosi havzasiga kiruvchi boshqa soy va jilg'alardan iborat. Ko'plab buloqlar yil davomida suv bilan ta'minlaydi, ayrimlari esa mavsumiy xarakterga ega. Bahor faslida qor erishi va yog'ingarchilik natijasida suv sarfi ortadi, yozda esa kamayadi.

Yuqoridagi tahlillarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, Ko'hitang botanik-geografik rayoni Janubiy O'zbekistonning tabiiy-geografik jihatdan murakkab va serqirra hududlaridan biridir. U Pomir-Oloy tog' tizmasi ning janubi-g'arbiy qismida joylashgan Ko'hitang tog' tizmasi yonbag'irlarini qamrab olib, tog' va tekislik landshaftlarining o'zaro tutashgan hududi sifatida ajralib turadi. Hududning geologik va geomorfologik rivojlanishi uzoq tarixiy bosqichlar davomida shakllanib, burmalanish jarayonlari, denudatsiya va tektonik ko'tarilishlar natijasida hozirgi relyef vujudga kelgan. Natijada kuchli parchalangan tog'li relyef, chuqur daralar va allyuvial tekisliklar hosil bo'lgan. Bu esa hududni nafaqat ilmiy jihatdan, balki tabiiy resurslar va landshaft xilma-xilligi nuqtai nazaridan ham muhim qiladi. Iqlimining keskin kontinental xususiyatga ega bo'lishi, yog'inning notekis taqsimlanishi hamda balandlik zonalligi hududda o'ziga xos tabiiy sharoitni yuzaga

¹¹Khasanov, "Geomorphological Features...", 37-bet.

¹²National Hydrometeorological Service of Uzbekistan, Climatic Characteristics of Southern Regions. Tashkent, 2020, 24-bet.

keltiradi. Shu bilan birga, suv resurslarining asosan mavsumiy xarakterga ega ekanligi hududda xo'jalik faoliyatini rejalashtirishda ehtiyotkorlikni talab etadi.

Ko'hitang rayoni tarkibida Surxon davlat qo'riqxonasi ning mavjudligi hududning ekologik ahamiyatini yanada oshiradi. O'rmonlar va tabiiy landshaftlarning saqlanganligi biologik xilma-xillikni ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Umuman olganda, Ko'hitang botanik-geografik rayoni tabiiy sharoitlarining murakkabligi, geologik tuzilishining xilma-xilligi va iqlimiy kontrastlari bilan ajralib turuvchi, ilmiy tadqiqotlar, ekologik muhofaza hamda turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega bo'lgan hudud sifatida baholanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Karimov, A. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. Toshkent: O'qituvchi, 2018
2. Baratov, P., va Mamatqulov, M. Markaziy Osiyo relyefi va geologiyasi. Toshkent: Fan, 2010
3. National Hydrometeorological Service of Uzbekistan. Climate Data of Southern Uzbekistan. Tashkent, 2020
4. Khasanov, S. "Karst Processes in the Kugitang Range." Central Asian Geographical Review 12, no. 2 (2019): 45–53.
5. Baratov, O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi, 118-bet.
6. Khasanov, S. "Geomorphological Features of the Kugitang Range." Central Asian
7. Geography Journal 14, no. 1 (2020): 35.
8. Mamatqulov, Geologiya va geomorfologiya asoslari, 140-bet.
9. Rasulov, Surxondaryo viloyati tabiiy resurslari, 92-bet.
10. Mamatqulov, Geologiya va geomorfologiya asoslari, 98-bet.
11. Baratov, O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi, 120-bet.